

УДК 821.161.2-1Кравченко:159.937.24«1875/1932»

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО В ГЕНОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ

Ольга Казанова, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
olgakazanova@gmail.com

У контексті літературного процесу кінця XIX — початку XX століття актуальним стає своєрідний синтетичний жанр — «поезія в прозі», особливістю поезики якого стає не лише поєднання ліричних та епічних родових ознак, але й вільне ставлення до канонічних норм нарративного та композиційного структурування тексту.

У даній статті детально розглянуто поетику циклу поезій у прозі Уляни Кравченко «Розгублені листочки». На основі аналізу творів письменниці означено своєрідність її художнього мислення та світосприйняття, авторський психологізм. Поезії в прозі з циклу «Розгублені листочки» ілюструють органічну єдність поетичного та прозового способів художнього відтворення дійсності, що насамперед позначилося на характері образотворення, психологічної домінанті вираження, ритмічному структуруванні тексту, афористичності мовлення тощо. Визначено антитектичний принцип текстової організації поезії у прозі, що зумовлює увиразнення ідейно-тематичного та емоційного наповнення творів.

Ключові слова: жанр, структура, нарративні форми, сюжет.

Період кінця XIX — початку XX століття в українській літературі позначився активними пошуками нових форм художнього вираження, потребою оновлення стереотипів народництва, міметичного зображення дійсності, що зумовило зростання інтересу до психологічних вимірів людського буття, діалектики внутрішніх почуттів. Як влучно зазначила О. Кривуляк: «Це позначилося на літературі, в якій надавалася перевага ліриці, а не епіці, що супроводжувалося ліризацією прози, позбавляючи її композиційної виразності, розхитуванням канонічної чіткості, поширенням новелістики, що витіснила роман, появою синтетичних жанрів (поезія в прозі, драматична поема), афабулярних творів (ескіз, етюд, акварель) і т. д.» [3, с. 1].

Процес ліризації прози на межі століть виявився закономірною психологічною тенденцією художньо-світоглядних пошуків українських письменників, що було зумовлено не лише зміною морально-ціннісних, світоглядних орієнтирів доби, але й прагненням «втекти» від бурхливих подій нового життя, переосмислити його, зануритися у власний

світ почуттів, суперечливих вражень, нав'язаних дійсності. У цьому контексті популяризується такий своєрідний ліро-епічний жанр як поезія в прозі, в основі якого — симбіоз ліричних та епічних родових ознак, вільне ставлення до вимог структурування тексту.

Незважаючи на численні дослідження жанру «поезії у прозі» в українському літературознавстві, досі актуальними залишається проблема генологічної ідентифікації поезії у прозі, визначення комплексу тих жанрових ознак, дослідження яких дасть змогу вирізнити поезії в прозі поміж інших жанрів ліризованої прози.

У поглибленому з'ясуванні особливостей поезії в прозі як жанру, його розвитку в українській літературі, а також виявлення індивідуально авторських художньо-світоглядних інтенцій, привертає увагу творчість У. Кравченко.

Ще І. Франк відмітив ліричний таланти української письменниці, проте переконував її позбутися надмірної чуттєвості, «видобувати поезію з дійсності». «Натомість Уляна Кравченко відповідала, що мусять спочатку виспівати те, що відчуває її душа, а вже потім звернутися до «малювання людської недолі» [1, с. 5].

Поезії в прозі з циклу «Розгублені листочки» ілюструють органічну єдність поетичного та прозового способів художнього відтворення дійсності, що насамперед спостерігається у характері образотворення, психологічної домінанті вираження, ритмічного структурування тексту, афористичного мовлення тощо. Цикл розпочинається поетичним епіграфом у формі звернення авторки до себе, у якому, немовби шукаючи той потрібний настій, душевний імпульс, прагне поринути у власні переживання, відчути трансцендентний стан душі поета, здатність своєрідно відгукуватися на світ у власній творчості:

*Що рве мене вперед, що кличе вище
в невинний рух?
Невже ніколи не спочине неситий дух?
Чи розумієш ти дроз-плач віток
берези серед бурі? Чи розумієш?
Чи чуєш дроз пісні, порваної
серед негоди життя? [2, с. 12]¹.*

Власне, через цей поетичний епіграф письменниця означає подальші тематичний та емоційний плани власних художніх роздумів у

¹ Тут і далі текст цитується за авторським правописом.

циклі. Своєрідність художньої моделі світу поезій у прозі У. Кравченка виявляється у тому, що в її центрі знаходиться відтворення психологічних перипетій творчої особистості, душі митця з неповторним внутрішнім світом, рефлексіями, переживаннями.

Творчість в уяві письменниці постає як вічне безмежне джерело космічної енергії, якому протиставляється мінливість і дріб'язковість людського життя: *«Чародійне дзеркало, в якому світ і життя відбивається із усім блиском і тінями своїми, сумне, але правдиве, живе, цілюще джерело для терплячих душ, кріпи мене, оживи мене, ізціли мене...»*

Все, що життя могло дати, а що вранці мені ворожа міць забрала, ти віддаси мені...

На жертвовнику твоїм хай негасимим почуттям горить серце моє, Поезіє!» [2, с. 13].

В поезіях у прозі виявляється неоромантичне сприйняття значення мистецтва. Наголошується на тому, що сенс існування митця втрачається без творчої реалізації. Через антитетичне означення — «сумне, але правдиве, живе, цілюще джерело» — виявляється динаміка переживання та сприйняття екзальтованого стану творіння, що приносить, з одного боку, самотність, муки, почуття «горіння» поетичної душі, а з іншого — насолоду, захоплення, відчуття самореалізації.

Кумулятивне нагнітання імперативних звертань до «Поезії» передає потік емоцій ліричного суб'єкта, стає засобом поступового зростання інтонаційно-сміслового напруження: *«<...> кріпи мене, оживи, ізціли мене... віддаси мені... Поезіє!»* [2, с. 13]. Власне низка дієслівних конструкцій створює основу композиційної та тематичної структури твору, увиразнюється анафористичними повторами: *«Нехай буду я, як та роси краплина, що не має тривкого буття, ні імені не має, невідома: — як непомітно прийшла, упала, непомітно й розвівається...»*

Нехай буду... та нехай мій труд прискорить день розквіту моєї рідної країни...» [2, с. 13].

Уявлення про онтологічне та естетичне значення творчості у житті поета повною мірою співвідноситься із панівними модерністичними віяннями літератури перехідної доби, новим художнім дискурсом, розпочатим поетами «Молодої музи», «Української хати»: «Абстрактні філософські теми, лірика рефлексійна, містика — се моє живло. А брати-літератори хотіли би, щоб я з більшою увагою гляділа на реальний світ» [2, с. 45].

Але паралельно у циклі розгортається історіософське розуміння суспільної ролі мистецтва, його значення для розвитку «рідної країни», національної самоідентифікації: *«Єдної своє «я» з народним: така єдність — безсмертя...»*

«...» Люби землю і людей — братів твоїх, працєю, хоч би та діяльна любов приносила тяжкі терпіння та жертви...»

Серце чисте нехай жертвує прислуги свої найбільші людям — братам своїм; се мета: все інше при такій меті щезне, змаліє» [2, с. 40].

Такі мотиви споріднюють художнє мислення У. Кравченко із франковою концепцією творчості. І це не дивно, адже саме знайомство і спілкування молоді авторки із авторитетним метром і незвичайною людиною — Іваном Франком, стало потужним емоційним імпульсом для усвідомлення власного мистецького хисту, зростання її таланту та означення вектору творчих пошуків.

Міркування про значення творчості поступово переростають у екзистенційно-філософські мотиви: існування людини у світі, самотності і відчуженості, прагнення до осягнення сенсу буття тощо. Зокрема, у наступній поезії в прозі У. Кравченко звертається до осмислення і, водночас, переживання проблеми скороминущості, умовності людського щастя, що нерозривно пов'язане з можливістю самореалізації у світі: *«Спочинок не дає тривкого щастя. Життя і тіла, і душі безмежне, величаве, змінне...»*

А хоч є хвилини рожеві, як розі, та не здержуються у Своїй довершеності гармонії... минають...» [2, с. 13].

Через поетичне порівняння пережитих хвилин щастя із «рожевими рожами» розкривається особливість асоціативного образного сприйняття дійсності ліричною героїнею. Прагнення до гармонії, поступове наближення до «такої досконалості, щоб бажати задержати спокій» [2, с. 13], з одного боку, і становить сенс щасливого існування людини, проте, з іншого — досягнення цієї «досконалості» не дає усвідомлення і відчуття щастя як такого. Лише постійне бажання рухатися уперед, наближатися до ідеалу, пізнавати нове, що веде до самовдосконалення та відчуття повноти власного буття: *«Життя, ключ срібного джерела, не сміє в застою лишитися ... В поступі сила! З непоборною силою звертаємося вище, дальше, вперед, нічого нема настільки скінченого, щоб достойне було лишитися без зміни.»*

Вічно голодні, жаждеючі, у сильному бажанні досягу все кращого, звертаймо хід уперед! Дальше, дальше...» [2, с. 14].

Наростання емоційної напруги, градацію почуттів відбивають імперативні окличні фрази, що створює відповідний темп і ритмічність оповіді. Важливою є саме експресія «словесного звучання». Паузи, позначені у тексті переважно трьома крапками, не лише відокремлюють синтагми одну від одної, але й акцентують емоційні відтінки мовлення, зумовлені потребою вираження внутрішньої напруги, незв'язного потоку переживань. Вагомою стає динаміка семантичних значень тексту, посилена формально-ритмічними та риторичними особливостями мовлення.

Умовно у другій частині тексту представленої поезії в прозі відбувається «розкодування» значення першої строфи, що реалізується як відповідь на власні міркування про суть людського щастя, поступово переростає у медитацію про екзистенцію митця, його постійні пошуки ідеалу, прагнення до досконалості у творчості, а отже — неможливість відчуття щастя-спокою: *«Генії, велети минулих часів, ви одинокі товариші самотньої душі... Ваші слова сливаються бальзамом у зболілу душу... І ви в житті не були щасливі, і я не маю надії на щастя...»* [2, с. 14].

Особлива увага зосереджується на відтворенні психологічних перепитів у душі митця, його безнадійному протистоянню збайдужілому оточенню, що породжує трагічне відчуження внутрішньої дисгармонії, самотності, непорозуміння: *«О, знайти душу — яка б зорею була моїй душі... знайти душу, вищу поглядами... чуттям...»* [2, с. 14].

Остання строфа сприймається як певний підсумок, узагальнення попередніх міркувань та шукань авторки: щастя для митця — знайти своє джерело натхнення, мати можливість для творчої самореалізації, відчувати розуміння і підтримку.

Експресивна тональність оповіді в поезіях у прозі утворюється потребою виплеснути із глибини душі бурхливі почуття, емоції, особисті переживання. Текст оформлюється як монолог, від імені ліричного «Я», але водночас мовлення набуває діалогічного характеру, оскільки виражає апеляцію до неозначеного «Іншого», що виявляється у тексті у різних іпостасях: суб'єктного «Я» та невизначених суб'єктів: *«... Співати вам?»*

О, я співала б, коли б мені воленька-свобода, коли б не пуга, не клітка! Та коли б кліточка бодай золота, проста, а то маленька, тісенька... а то горечко мені, горечко братам моїм, горечко народові сердешному моєму...» [2, с. 14].

Меланхолійне відчуття неможливості душевного вираження, творчого здійснення підкреслюється використанням умовного способу в оповіді, що сприймається як елемент сугестивної поетики тексту, навіть відповідний настрої та емоції читачу.

Закоріненість у реалістичні традиції, з одного боку, та тяжіння до модерністичних віянь і стилістики — з іншого, зумовлюють формування амбівалентної концепції світосприйняття авторки. Так, в осмисленні проблем екзистенційної відчуженості митця, опозиційності митця і натовпу, пошуків духовної свободи («геній... одинокий товариш самотньої душі» [2, с. 16], «геній не сходить уже з вершин, щоб юрбі сповідатися, звідки родом його натхнення» [2, с. 46]), виразно відчувається мінливий декадентський настрої та сприйняття світу, зокрема через структурно-семантичну акцентуацію художніх образів туги за красою, горя, що «залягає душу», душі, що «співає задумливої пісні» [2, с. 16]. Водночас ці настрої чергуються із усвідомленням народного призначення мистецтва, іманентного зв'язку долі й творчості митця із дійсністю, в якій він перебуває: «Та годі й мені весело поки що співати. Українка свідома, доня сумної неньки, не вміє весело щebetати» [2, с. 16].

Виразною стильовою особливістю поезій у прозі У. Кравченко стає майстерна стилізація народнопісенних образів та мотивів («сумної неньки, зозуленьки сивої, Дніпра старого»), що стає для авторки способом вираження не лише власної громадської сутності, але й перебігу емоційних переживань ліричної героїні. Художньо-емоційне навантаження тут виконують пестливі слова, звернення, що є більш характерними для фольклору.

Часто в поезіях у прозі У. Кравченко спостерігається зміна точок зору ліричного «Я», що зумовлює композиційну своєрідність тексту: він легше розбивається на складові частини — компоненти думки, які можуть виявляти зовсім протилежні міркування, швидкоплинні настрої, емоції, утворювати іманентну діалогічність (а іноді і дискусивність) вираження спонтанних почуттів та переживань. У розвитку ліричного сюжету визначальну роль має антинормативний принцип будови оповіді: «Є і в моїй душі сумні пісеньки, а нема відрадоньки в ній... Чому і в люду, що живе найближче природи, нема розуміння її?..

Горе моє поза мною... та зате інше горе залягає душу...

<...> Колись завітає веснонька...

<...> Тоді полине із душі повними струями світляна пісня моя... втішна і люба — як сам край відроджений, стрійний травною, зіллям барвистим, як сам голос весняних, крилатих співаків» [2, с. 16].

Творення уявного світу, що може реалізуватися лише у творчості, виявляє внутрішні душевні колізії мистецьких пошуків ліричної героїні. Занурення в примарний світ пов'язане з поступовим збільшенням психологічної напруги, загостренням відчуття самотності, на яку приречена творча особистість у світі, яка більш «тонко» здатна відчувати, сприймати, а головне, «творити тривкі цінності життя» [2, с. 19]: *«У своїй самоті шукаю нових шляхів...»*

<...> Слова признання, ласкавий осуд бентежать мене, і соромом горить чоло... Я маю почуття мистецької довершеності, я знаю, що могла б творити тривкі цінності, і кожне признання спричиняє в душі і тугу... більшу тугу, що як вихор, рве й уносить мене...

Умовин до творіння нема — і це моя трагедія» [2, с. 19].

Сюжетно-композиційна багатоакцентність, що стає своєрідною стильовою ознакою поезій у прозі У. Кравченко, дозволяє авторці поєднувати у творах узагальненні міркування філософсько-естетичної проблематики із суто особистісними переживаннями, спогляданням світу. І хоча тексти поезій у прозі переважно складаються як монтаж довільних асоціацій чи рефлексій, об'єднуючим началом для плину картинок-імпульсів є домінанта настрою ліричної героїні.

Часто відчуття тривоги, прагнення розвіяти певні сумніви, виразити гаму нетривких почуттів виявляє психологічне роздвоєння свідомості ліричного суб'єкта: *«Світла!*

Думки линуть за межі — і пропасть добачують.

І чую голос: «Вернися! Вернися, поза межами нема нічого!»

— А тут?

«І тут для тебе нема нічого»...

Коли більше терпіти можна, я б терпіла, але пекло не має більше терпінь...» [2, с. 18].

Звернення до себе як «Іншого» втілює бажання емоційно звільнитися від тягаря переживань через слово. Емоційна напруга та психологічне навантаження оповіді розкривається через синтаксичну та ритмічну структури тексту. Драматичні переживання, сум, хвилювання «прориваються» через окличні речення. Майже всі синтагми мають висхідну інтонацію. Синтаксичне оформлення викладу (пов-

тори, виокремлення слів) переводить нейтральний тон оповіді в лірично-пристрасний, емоційно забарвлений.

В уявленні авторки саме «душа» митця наділена здатністю особливого естетичного відчуття, світорозуміння, що створює неодмінний конфлікт між чуттєвою творчою особистістю та спрощеним світосприйняттям сірого суспільства: *«Полум'я натхнення в цій товпі погасає, затрачую голос душі, відчуваю розпуку за страченими хвилинами, отирається хлань переді мною...»*

*Ви — ви даліше житіе безжурно, весело; не для вас великі питання...
<...> А кожна душа скриває власну глибоку тайну...»* [2, с. 23–24].

Стильова та естетична сецесія виявляється в поезіях у прозі У. Кравченко через поєднання контрастних мотивів втоми, самотності, розчарування з відбиттям надії, життєвої енергії, потягу до творчості як краси буття: *«Чи прогнати з життя поезію-красу?»*

Вона ж доповнення буття на землі...

<...> І більше в житті є цвітів, чим догадаєтесь ви. Любов синявою не забудко цвіте, приязнь хрещатим, вічнозеленим барвінком усміхається.

<...> Не розумію чуття одиниць, котрі, нікого не маючи, з нудьги гинуть.

Життя є чим виповнити» [2, с. 25].

Самотність перешкоджає людському щастю. Єдиною можливістю і порятунком від екзистенційної самотності є любов. Любов у трактуванні письменниці — це насамперед породження духовності і моралі, оскільки людська сутність розкривається через здатність не лише у коханні до іншого, але й у здатності любити світ, життя, творчість.

Утверджуючи домінанту суб'єктивності естетичних цінностей, своєрідності внутрішнього світу творчої особистості, авторка акцентує увагу саме на значенні психологічних переживань, які творять основні колізії поезій у прозі, свідчать про наближення У. Кравченко до новітніх літературно-естетичних тенденцій. В поезіях у прозі письменниці через низку філософсько-медитативних рефлексій моделюється стан душі поета в момент найвищого духовного напруження, виразна емоційність досягається образним, гранично сконцентрованим мовленням, афористичними узагальненнями.

Це дослідження не вичерпує всього різноманіття світоглядних, жанрових та стилістичних домінант творчості Уляни Кравченко, а лише відкриває подальші перспективи для більш поглибленого вивчення секретів її художнього таланту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волощук Г. Художнє мислення Уляни Кравченко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Г. Волощук. — Івано-Франківськ, 2011. — 20 с.
2. Кравченко У. Розгублені листочки / [автор вступ. ст. І. О. Денисюк]. — Львів : Каменяр, 1990. — 80 с.
3. Кривуляк О. Трансформація естетики символізму в новелах М. Яцківа, О. Плюща, І. Липи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / О. Кривуляк. — К., 2007. — 20 с.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЛЬЯНЫ КРАВЧЕНКО В ГЕНОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ПЕРЕХОДНОЙ ЭПОХИ

Ольга Казанова, канд. филол. наук, доц.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В контексте литературного процесса конца XIX — начала XX века актуальным становится своеобразный синтетический жанр — стихотворение в прозе, особенностью которого является не только синтез лирических и эпических родовых элементов, а и свободное обращение с каноническими нормами нарративной и композиционной структуры текста.

В данной статье представлено детальное исследование поэтики цикла стихотворений в прозе Уляны Кравченко «Растерянные листочки». Отмечена оригинальность художественного мышления и мировоззрения писательницы, авторского психологизма при анализе ее произведений. Стихотворения в прозе «Растерянные листочки» иллюстрируют органическое сочетание поэтических и прозаических способов представления действительности, что определяет характер художественной образности, выражения психологической доминанты, ритмического структурирования текста, афористических высказываний. В композиции большинства стихотворений в прозе писательницы реализуется принцип антитезы, что позволяет акцентировать определенную идею и тематику произведений.

Ключевые слова: жанр, структура, нарративные формы, сюжет.

THE FEATURES OF PSYCHOLOGICAL AND AESTHETIC OUTLOOK OF ULIANA KRAVCHENKO IN GENEALOGIC DISCOURSE OF TRANSITION PERIOD

Olga Kazanova, Candidate of Philology, associate professor

Odessa I. I. Mechnikow National University, Ukraine

The literature processes in the end of XIX — at the beginning of XX centuries formed a new historic-cultural epoch in Ukrainian literature, new types of artistic consciousness, fixed modern literary trends. At this period we can remark dynamics in genre paradigms,

appearance of the new genre varieties, as the result of the process of lyricism of the small prose.

In this context of the literary process of the transition period the unique synthetic genre attracts attention — poetry in prose, whose special feature isn't only a combination of lyric and epic genre characteristic, but also free attitude to the canonical norms of narrative and composite structuring of the text. Despite of numerous studies of this genre in Ukrainian literary criticism the question of the genealogic identification (definition) poems in prose is still relevant, which will help to distinguish poetry in prose in literature in late XIX — early XX century.

This article considers more on Uliana Kravchenko's cycle of poems in prose titled «Lost leaves».

The analysis of the writer's works defines her creative thoughts, worldview and psychology. Poems in prose from the «Lost leaves» illustrate the organic unity of the poetic and prosaic methods of artistic reproduction of reality, which primarily affected on the way of making characters, psychological dominant expression, rhythmic structuring of the text, aphoristic speech and so on. The basis of the most of the works — a dynamic experience and perception of the exalted state of artist's creation, which turns into existential-philosophical reflections about human existence in the world, loneliness and alienation, the desire to comprehend the meaning of life, getting happiness and so on. There is an opposite perception of creation's state, on the one hand it brings loneliness, anguish poetic soul, and on the other hand — enjoyment, passion, sense of self-fulfillment. There is the special attention to the playing psychological vicissitudes of the artist's soul, his hopeless confrontation to the indifferent environment that crates a tragic feeling of internal disharmony, insularity, misunderstanding.

Detailed analysis of the poetics in prose of Uliana Kravchenko shows changes in ways of expressing artistic thought that influenced on the plot-compositional organization of the text. It is possible to determine the antithetic principle of the poems' text that emphasizes emotional, ideological and thematical fullness of the works. We can remark the dialogic of the speech and expression by forms of indefinite appeals, rhetorical question, exclamations. Important role in creating an emotional effect in the works plays poetic syntax. The writer saturated the story with different artistic and stylistic figures of inversion, poetic gradation, syntactic parallelism, anaphora, antithesis that demonstrate a rhythm of text and swell suggestibility of the stories. Definitely stylistic feature of Kravchenko's poetry in prose is a clever stylization of folk-song motives and images, which become the way of expressing emotional experiences of lyrical heroine for the author.

Stability in realistic traditions on the one side and gravity to modernist trends and style on the other side contribute to the formation of the ambivalent concept of the author's worldview and methods of artistic expression.

This study of poetry doesn't exhaust the whole variety of philosophical, genre and stylistic dominants of the writer's creative.

Key words: genre, structure, narrative forms, plot.

REFERENCES

1. Voloshchuk, H. (2011), «The artistic of Uliana Kravchenko», Thesis abstract for Cand. Sn. (Philology), 10.01.01, Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

2. Kravchenko, U. (1990), *Lost leaves*, Kamenyar, Lviv [in Ukrainian].
3. Kryvulyak, O. (2007), «Transformation of aesthetic symbolism in the novels of M. Yatskiv, O. Plyushch, I. Lyra», Thesis abstract for Cand. Sn. (Philology), 10.01.01, Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11 лютого 2016 р.